

УДК 811. 161.2 «38» 20'

ГЕОРТОНІМИ В ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Баранська Л. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено системному дослідженню онімних одиниць, що репрезентують лексико-семантичну групу «священний час» у прозових текстах Марії Матіос. Проведено поглиблені лінгвостилістичні студії над сакральними ономаксемами; зроблено узагальнення щодо органічного співіснування двох календарів – народного і церковного (християнського), які визначають розширення лексико-семантичного обсягу геортонімів.

Ключові слова: сакральне, геортонім, поняттєве поле, лексема, священний час, онім.

Baranska L. B. Georonyms in the prose discourse by Maria Matios: semantic-stylistic aspect. The article is devoted to the systematic research of removable units that represent the lexico-semantic group "sacred time" in the prose texts by Maria Matios. The purpose of the research is to analyze the features of the functioning of georonyms in the prose discourse of Maria Matios in a complex and multifaceted way and to outline the place of the mentioned category of lexis (as a fragment of the sacral linguosphere in general) in the system of the author's language thinking and the author's world reception through the prism of mental theocentrism.

We conduct deep linguostylistic studios on sacred onomalexes Easter, Christmas, St. Peter&Paul's holiday, Ivan Kupala's holiday, First Virgin, Pokrova and others. It is noted that the georonyms in the stories by Maria Matios are combined with two semantic units "religious holiday" and "lent" and organically interact with other expressions of the category of temporal – folklore and mythological time.

We made a generalization about the organic coexistence of two calendars - folk and church (Christian) which determine broadening of the lexical-semantic amount of georonyms.

In the investigated stories by Maria Matios, the entire canonical corps of nomanes on the denotation of Christian holidays (georonyms) - from the largest (Easter, Christmas) to the great and the most ordinary (Epiphany holiday, Annunciation holiday, the Savior holiday, etc.) is marked. It is arranged according to the significance of the church for each sacred person, taking into account the hierarchy of the saints and also in accordance with the sacred and ritual-traditional priorities of the area (Hutsulshchyna). The georonyms in the prose of Maria Matios sometimes are subject to unexpected modifications, transformations, additional semantic, associative or symbolic displacements but they always preserve the original sacred semantics that is not profanated and doesn't change its sacred nature.

Key words: sacred, conceptual field, lexeme, onym, sacred time, georonym.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Художній дискурс Марії Матіос органічно функціонує в просторі сакральної світорецепції та маніфестації, елементи християнства тісно переплітаються з міфологічно-ритуальними та національно акцентованими стратегіями вербалізації священного [1, 66]. Сама ж творчість письменниці постає «як терпкий згусток української священної крові у світовій літургійній драмі жорстокого ХХ віку» (І. Набитович). У сучасному секуляризованому письменстві Марія Матіос світоглядно залишається людиною релігійною, і це аксіоматично знаходить вияв у мовній фактурі її текстів, де чільне місце посідає сакральна лексика і фразеологія.

У поліфункціональній за семантикою й лексико-граматичними ознаками системі сакральної лексики в прозі Марії Матіос окрему групу становлять оніми, які мають великий виражальний потенціал і стають одними з найважливіших елементів художнього тексту. Власні назви, або оніми (з грецької мови *ονομα* – ім'я, назва), чи пропріальна лексика (з латинської мови *propria* – власні назви), індивідуалізують, виділяють окремі предмети з класу однотипних [3, 5]. Сакральним акцентованим сегментом онімікону є геортоніми. Вони репрезентують поняттєве поле *священний час*. Одиниці цієї групи, з одного боку, співвіднесені з окресленими

часовими відрізками, а з іншого – з конкретними подіями, які відбуваються протягом цього часу, що дає змогу оцінити цю лексику як подійно-темпоральну. Геортоніми – назви релігійних свят й узагалі будь-яких дат і подій церковного календаря – посідають важливе місце серед лексичних одиниць, що виконують у народному календарі функцію сегментації загальнорічного часового інтервалу [8, 3].

Концентрація предмета дослідження навколо поняття оніма, яке розуміємо широко, сприяє глибшому з'ясуванню не тільки зв'язків між художнім і конфесійними стилями, впливу лексичних засобів останнього на формування художньої образності на текстовому рівні, але й докладному визначенню мовних і мовленнєвих семантико-стилістичних властивостей сакральних власних назв, представлених різноманітними тематичними групами, і похідних від них, їхніх оказіонально-словотвірних можливостей та діалектичної взаємодії на осі сакральне / міфологічно-ритуальне. Геортоніми на матеріалі текстів Марії Матіос ще не були предметом дослідницької уваги в лінгвостилістичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування релігійних свят в українському мовознавстві здебільшого осмислюються в лінгво-концептуальній площині як одиниці вияву іманент-

них базових концептів (подія, час) і як системні елементи мови на рівні зв'язку семантики геортонімів та інваріантних структурних типів, варіацій і варіантів. Цей аспект репрезентовано в дисертаційній праці І. Бочарової. С. С. Єрмоленко осмислює функціональний аспект геортонімії передовсім на рівні взаємодії іманентно-мовних та екстралінгвістичних чинників, пов'язаних з так званою вторинною християнською міфологією. Окремих аспектів реалізації геортонімів у фольклорному та художньому дискурсі торкалися П. Мацьків, С. Я. Єрмоленко, Л. Савченко, І. Мисько, М. Стецик, Г. Яворська та ін.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – комплексно проаналізувати особливості функціонування геортонімів у прозовому дискурсі Марії Матіос та окреслити місце зазначеного розряду лексики (як фрагмента сакральної лінгвосфери загалом) у системі авторського мовомислення та авторської світорцепції крізь призму ментального теоцентризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Темпоральний складник сакрохронотопу прози М. Матіос (головно тут ідеться про повісті, які можна було б умовно назвати творами «гуцульського циклу») має ритуально-літургійний характер. Рік тут своєрідно заокруглюється «від Різдва до Різдва» або «від Великодня до Великодня»: *Сьогодні Великдень і вона вбувалася у дуже давні, але все іще великодні черевики. А завтра Даруся їх скине до другого Великодня та й уже ходитиме на босу ногу (...)*. Таке заокруглення цілком органічне і природне для української мовосвідомості, бо пов'язане з двома найбільшими християнськими святами – Різдром (Рождеством, Колядою) та Великоднем (Святою Пасхою, Воскресінням, Світлою неділею). До цих християнських номенів прив'язаний народний календар, вони детермінують комплекс обрядодій, прикмет, повір'їв, поведінково-етичних та духовних пріоритетів (докл. див. Жайв., 69–70; 501–502): *... чужі люди не могли перебити Святої Коляди...* (Матіос II, 10); *Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень* (Матіос I, 58); *...рожденний у світле Христове Воскресіння заставався щасливим на все життя...* (Матіос IV, 117); *На що уважні й окасті сусіди таки стиснули плечима: до Різдва далеко, до Великодня – ще далі, а дівка муштрується, як до видання: певно, таки чекає з війни Петра Северина* (Матіос IV, 6); *Але це була ще одна його таємниця, про яку таки точно не знав ніхто, бо на Великдень і Різдво Олексюк мовчки стояв у храмі з усіма...* (Матіос V, 33 – 34); *Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя...* (Матіос II, 9). Як і в народному календарі, у зазначених геортонімах, окрім темпоральної семи, актуалізуються семантичні компоненти «найвищий вияв пошанування, схилення». Ідеться і про духовний вимір, і про матеріальний: на Різдво і на Великдень до церкви ходили навіть ті, хто особливою релігійністю не відзначався. Найкращий стрій одягали на Пасху. У текстах Марії Матіос Різдво постає як сакральний базовий етноконцепт, який об'єднує увесь цикл Різдвяних свят (Свята коляда,

Василя, Водохреще): *...як приходять до християн три празники в гості, Як святе Рождество, Як святий Василій І святе Водохреще* (Матіос III, 73); *Святого Василя є Святого Василя. Хто в Боже свято візьметься за твери?* (Матіос II, 11–12).

У «Москалиці» зав'язка твору починається 1914 року. Відлік часу, як і в кожній традиційній європейській християнській спільноті (навіть якщо йдеться про зачаття й народження позашлюбної дитини), узгоджується з літургійним календарем: *Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковія* (Матіос IV, 4); *За тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно руснацьке* (Матіос IV, 4); *Так, що коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка неждано вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець – москалиця* (Матіос IV, 4). Для людини релігійної зовсім не складно співвіднести сакрономінації з конкретною датою світського календаря: Маковія – 14 серпня, Головосіки – 11 вересня, Петра-Павла – 12 липня тощо. В інших контекстах, навпаки, геортоніми слугують одним із полюсів експлікації бінарної опозиції свій – чужий, набуваючи додаткових ідейно-символічних прирощень: *Завтра?! Це у нас завтра, свято революції, – з притиском підтвердив. – А у вас, наскільки я знаю, свято післязавтра. – Дмитрія* (Матіос I, 64).

Не тільки декларації, номінації й окреслення точних дат відбуваються у літургійному циклічному просторі, але й уточнення кожної дати надає цьому темпоральному вимірові координатної взаємозалежності: російському окупантові Северина каже, що час свого народження знає точно – *Петра-Павла (...)*. По *Іванові Купалові, але за три тижні до Іллі (...)*. Героїня оповідання «Життя коротке» про себе розповідає: *Видиш, уже геть стара, на Покрову мені дев'яносто без двох років буде, а я ще потепер Святе Письмо і діточі казки без окулярів читаю* (Матіос I, 218). За визначенням І. Набитовича, екзистенція окремої homo religiosus інкорпорується в буттєвий простір власного народу, його ритуально-літургійну координатну систему [5, 519].

Категорія *священного часу*, що об'єктивується за допомогою геортонімів, взаємодіє з іншим – фольклорним, міфологічним часом. Більшість аналізованих мовних одиниць об'єднано за семантичною ознакою *релігійне свято* і представлено здебільшого:

– лексемою *свято* (Різдвяні свята, свято Покрова Пресвятої Богородиці): *Пурім юдеї Тисової Рівні вже святкували десь трохи більше, ніж через місяць після християнських Різдвяних свят* (Матіос II, 45); *Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя...* (Матіос II, 9); *Олексюк (...) в неділі й церковні свята із хрестиком так само, як і все село, нудився без роботи, щоби бодай у цьому не вирізняться з-поміж інших – сумнівно богобоязких людей* (Матіос V, 33–34); *Святого Василя є Святого Василя. Хто в Боже свято візьметься за твери?* (Матіос II, 11–12);

– *назвами днів тижня та одиниць виміру часу* (Страсна п'ятничка, Вознесенська п'ятниця, обли-

ваний понеділок, Світлий четвер, Великодна субота, Хрестопоклонна неділя тощо): *Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ятничка* (Матіос IV, 49); *Вознесенська п'ятниця боронила від утоплення* (Матіос IV, 49); *Другий день Великодня. Понеділок після Паски у різних регіонах називають по-різному: світлий, волочівний, поливаний...* (Матіос IV, 49);

– номенами, що *вказують на належність до релігійного свята* (Великдень, Різдво, Водохреще, Благовіщення, Спаса, Петра-Павла, Дмитра, Здвиження, Іллі, Івана Купала, Головосіки, Миколая, Михайла, Маковія, Покрови, Перша Пречиста (Перша Богородиця): *Не раз іще до своєї хвороби Іванка перед Івана Купала щодня видивлялася поміж густих полонинських трав голівку рожевої квітки* (Матіос VI, 23); *Якийсь цей град перед Спасом недобрый – не чує Іванку. Вона просить – мало не плаче, а град хіба лише не сміється – чи не має наміру ще й шибки бити?* (Матіос VI, 35).

Висока частотність і розмаїття геортонімів у текстах Марії Матіос засвідчують, що українці довгий час на позначення важливих часових відрізків послуговувалися християнським календарем. Цими своєрідними календарно-ритуальними циклами і визначалося життя селян. Тому часто, вказуючи на час події, називали конкретне християнське свято або день, що передував йому чи, навпаки, ішов після свята. Називаючи якийсь випадок, говорили також, що він відбувся між такими-то християнськими святами, як-от Петром та Іллею чи між Першою Пречистою й Головосіками тощо.

Специфічним різновидом геортонімів є номені, що позначають основні християнські пости, а також ті дні тижня (переважно п'ятниці і понеділки), які передбачають аскезу. Дванадцять п'ятниць у році, в які постить Северина, героїня повісті «Москалиця», мають берегти людину від небезпек на дорозі життя – від «скверни і хворі», від «наглої смерті», від «неправого суду, супротивника й кровопролиття», від «утоплення», від «напокаянної смерті, лісового блуду, напасти, полону і гадини», від «вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів», від «лихоманки, ворога й меча», від «суму», від «наглої смерті від звіра й усякого гріха», від «вітру й морозу». Зазначені оніми є вторинними, часто складеними за структурою й обов'язково містять у своєму складі або первинні геортоніми (*п'ятниця перед Благовіщенням*), або агіоніми (*п'ятниця перед Петром і Павлом, п'ятниця напередодні архангела Михайла, п'ятниця перед Андрієм*):

...[Северина] почала твердо й непорушно пости-тися дванадцять п'ятниць у році.

Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту.

Від наглої смерті постилася у п'ятницю перед Благовіщенням. Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ятничка.

Вознесенська п'ятниця боронила від утоплення.

Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна п'ятниця перед Петром і Павлом.

Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася п'ятниця напередодні Спаса.

Богородиця п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч.

П'ятниця перед Головосіками – берегла від суму.

Охороняла в дорозі п'ятниця Здвиженська.

Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила п'ятниця напередодні архангела Михайла.

А пости у п'ятницю перед Андрієм та по Різдву Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду – Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А це збереже її від вітру й морозу й порятує від напасти (Матіос IV, 49).

Ці п'ятниці ділять літургійний рік на важливі проміжки сакрального часу. Неділя теж має особливу сакральну структуру, у якій взаємно накладаються семіотико-аксіологічні та семантичні поля ритуально-міфологічного та християнського світобачення: «до сходу сонця, після сходу сонця й до заходу, до Служби Божої, під час читання Євангелія й після триразового панотцевого благословення» (Матіос II, 36).

Співіснування двох календарів – народного і церковного – стало одним із головних чинників появи нових, синонімних геортонімів або розширення лексико-семантичного обсягу наявних. Письменниця здебільшого вдається до народних, а не канонічних назв християнських свят: **Коляда** (Різдво Христове), **Великдень** (Пасха), **Спас** (Преображення Господнє), **Страсть** (Страсний четвер), **Івана Купала**, **Купала** (Різдво Івана Хрестителя), **Чесного Хреста** (Здвиження), **Головосіки** (Зітнення голови Івана Хрестителя), наприклад: *Під повним місяцем можна збирати а хоч би й ягоди, якби мама дозволяла. А можна шукати папороть у ніч на Купала... Залишається всього лише три дні до Купала* (Матіос VI, 9); *Якщо би хто лише підказав, якою стежкою треба скрадатися, щоб знецацька застати куц папороті із стрілою нерознуклої квітки, що готується вистрілити цвітом опівночі на Івана Купала!* (Матіос VI, 20); *А що мала діяти, коли тато на Різдво не зробив заклинання граду? Через це акурат перед Спасом на Борсуковій городі посипався град...* (Матіос VI, 33); *Жінка моя вломила ногу, а я лиш уночі з лісу, із бутину прийшов. А Юрія – на носі. Ще такого не було, щоби город у мене до Юрія не веснував* (Матіос, 142). Прикметно, що геортоніми своєрідно доповнюються в тексті оприявленням певних обрядів, ритуалів, властивих християнському святу, що за своєю суттю є відгомном давніх язичницьких вірувань. З іншого боку, такі апліковані християнсько-поганські темпорально-подієві комплекси засвідчують синкретизм сакрального світовідчуття, у якому релігійне й прадавнє міфологічне не розмежовуються (пошуки цвіту папороті в ніч проти Різдва Івана Хрестителя, заклинання граду на Різдво, завершення весняних робіт до Юрія). Особливий міфологічний характер має і пошанування святого Петра на Гуцульщині: *То ти Райський Брамнику, Володарю Раю, спинив моє серце?! Ти святий Петре – святий Понеділку, звільнив мене від переслідувачів і здога-*

няльників моєї втомленої і спрацьованої за довгий вік душі?! (Матіос IV, 59)

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у досліджуваних текстах Марії Матіос зафіксовано майже увесь канонічний корпус номенів на позначення християнських свят (геортонімів) – від найбільших (Великдень, Різдво) до великих і звичайних (*Водохреще, Благовіщення, Спаса, Петра-Павла, Дмитра, Здвиження, Іллі, Івана Купала, Головосіки, Миколая, Михайла, Маковія, Покрови, Перша Пречиста (Перша Богородиця), Андрія, Друга Пречиста, Катерини,*

Юрія, Василя та ін.). Вони впорядковуються з огляду на значущість для церкви кожної священної персоналії, з урахуванням ієрархічності святих, а також відповідно до сакральних та ритуально-традиційних пріоритетів місцевості (Гуцульщини).

Геортоніми в прозі Марії Матіос інколи зазнають несподіваних модифікацій, перетворень, додаткових семантичних, асоціативних чи символічних зміщень, але завжди зберігають первинну сакральну семантику, що не профанується і не змінює своєї священної суті. У перспективі плануємо дослідити специфіку функціонування агіонімів у прозі Марії Матіос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранська Л. Лінгвостилістика знакових сакральних образів у творі Марії Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» / Леся Баранська // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 66–70.
2. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Бочарова. – К., 1999. – 17 с.
3. Кравченко Л. Українська ономастика : антропоніміка : [навч. посіб.] / Людмила Кравченко. – К. : Знання, 2014. – 239 с.
4. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : [монографія] / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
5. Набитович І. Сакральні мотиви в художній прозі Марії Матіос / Ігор Набитович // Ігор Набитович. Універсум сасит'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : [монографія]. – Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. – С. 517–529.
6. Савченко Л. Інтерпретація сакральних мікроетноконцептів різдвяно-новорічного комплексу обрядовій та їх відображення у фразеологізмах і пареміях / Любов Савченко // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 230–241.
7. Стецик М. «Усе святе, усе неповториме...» (штрихи до проблеми лінгвопоетичного вияву сакруму в творчості Ліни Костенко) / Марія Стецик, Мирон Яким // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 130–136.
8. Єрмоленко С. С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв (граматичний і міфологічний аспекти) / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2017. – № 2. – С. 3–13.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- СББ – Словник біблійного богослов'я. [за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П'єра Грело, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана; перекл. з фр. Вл. Софрона Мудрого]. – 2-е вид. – Жовква : Місіонер, 2010. – 992 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Матіос I – Матіос М. Життя коротке : [книга прози] / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2001. – 236 с.
- Матіос II – Матіос М. Нація : [проза] / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2002. – 216 с.
- Матіос III – Матіос М. Приватний щоденник. Майдан. Війна... / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – 356 с.
- Матіос IV – Матіос М. Москалиця / Марія Матіос. – Львів : ЛА ПІРАМІДА, 2008. – 64 с.
- Матіос V – Матіос М. Армагедон уже відбувся... : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
- Матіос VI – Матіос М. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.